

Анна Озимовська
(Хмельницький)

МИНУЛИЙ ТА СУЧАСНИЙ СТАН МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто проблему розвитку музичної культури на Поділлі, а також подано її короткий аналіз.

Ключові слова: панські маєтки, хор, оркестр, капела, культура, Поділля.

The article covers the problem of development of Podilla musical culture development and gives a short analysis of it.

Keywords: manors, chorus, orchestra, choir, culture, Podilla.

В статье раскрывается проблема развития музыкальной культуры на Подолье, а также дается краткий анализ ее состояния.

Ключевые слова: барские имения, хор, оркестр, капелла, культура, Подолье.

Процеси державотворення, які нині відбуваються в Україні, спричинили безприкладну за своєю глибиною інтенсифікацію духовного життя суспільства. Потужний поштовх до розвою отримують саме ті види мистецтва, що кореняться в давніх народних традиціях та уособлюють найяскравіші прояви української духовності. Саме до таких явищ належить українське музичне мистецтво, яке сприяє утвердженню державності, культурній консолідації нації, інтелектуальному та духовному відроджен-

ню народу. Так, у другій половині XIX ст. яскравого піднесення досягла маєткова культура, яка заклала основи для подальшого розвитку як музичного мистецтва, так і культури регіону загалом.

Саме до таких явищ належить фортепіанне, хорове мистецтво, оркестри, інтелектуальне та духовне відродження народу, що протягом століть творив і дарував світові оригінальні художні скарби. В основу статті покладено висвітлення культурно-мистецьких традицій у польських маєтках, виникнення хорів, кріпосних оркестрів, капел, театрів, а також музичних шкіл. Вагоме значення власники маєтків приділяли саме освіті, що стало основою для становлення і розвитку професійної музичної освіти та виконавства на Поділлі.

Аналіз широкого кола джерел показує, що особливе місце в становленні та розвитку української національної музичної культури посідала музична спадщина видатних педагогів-музикознавців, композиторів, діячів вищої та середньої музично-педагогічної школи України. Вивченням окресленої проблеми займалися такі дослідники, як К. Шамаєва, О. Гармель, Ф. Ернст [1], Д. Щербаківський та ін. Серед подільських краєзнавців варто назвати А. Свидницького, Р. Римар, В. Святелика [6], В. Циганюка [2], Я. Кушку [3], О. та І. Пажимських [4].

У першій половині XIX ст. музична культура України розвивалася в досить складних умовах. Основними музично-мистецькими осередками були поміщицькі маєтки. Деякі великі землевласники, як-от М. Овсянико-Куликовський, В. Тарновський, Г. Галаган, М. Комбурлей, А. Еллінський, Д. Ширай та інші, мали власні симфонічні оркестри, оперні та балетні трупи. Артистами були переважно кріпаки. Досить часто для керівництва музичною справою поміщики запрошували відомих музикантів, композиторів з-за кордону. Сучасна Хмельниччина, яка розташована на межі двох історико-етнографічних регіонів України – Волині й Поділля, – у період розквіту садибного будівництва (друга половина XVIII – XIX ст.) мала понад сто палацо-паркових ансамблів.

Музичні центри в панських маєтках відіграли певну історичну роль. Деякі оркестри продовжували своє існування і після скасування кріпацтва. Вони влилися в музичну культуру великих міст і збагатили її. Найбільші міста України: Київ, Львів, Харків, Полтава, Одеса – мали власні музичні традиції. У першій половині XIX ст. вони розвивалися не так інтенсивно, як у подальших 1860–1870-х роках, проте саме тут зароджувалося демократичне мистецтво, література і наука. З відкриттям театрів, появою оперних труп, організацією концертного життя почався новий етап культурного розвитку. У цьому процесі значну роль відіграло відкриття університетів у Харкові, Києві та Львові. При Харківському університеті діяли музичні класи, де велася регулярна підготовка професійних кадрів.

У Львові було відкрито консерваторію, що також істотно позначилося на розвитку музичного життя міста. В Одесі «Одесское Общество Изыщныхъ Искуствъ съ разрешения Императорской академіи Художествъ открыло музыкальную и рисовальную школы для приготовления воспитанниковъ къ поступленію въ Императорскую академію Художествъ, С-Петербургскую и другие музыкальные консерваторіи» [8, с. 811].

У першій половині XIX ст. музичне життя Подільського краю було сконцентроване саме в панських маєтках, у дворах місцевої знаті. Вони створювали свої оркестри, хори, запрошували відомих закордонних музикантів, професійних педагогів. Музичну освіту можна було отримати в домашніх умовах. Таким чином, музичне життя Поділля існувало на рівні домашнього музикування. У XIX ст. матеріальне становище багатьох землевласників дозволяло їм утримувати при своєму маєтку театр, оперну та балетну трупу, оркестр, хор, живописців, архітекторів. Із закордонних газет та журналів заможні дворяни ознайомлювалися з літературними новинками й дізнавалися про культурні події в Європі [5, с. 84].

У контексті нашого дослідження значимим є те, що поряд з найкращими прикладами музичного життя панських маєтків на теренах України Ф. Ернст відзначає

панську резиденцію Шенсних-Потоцьких у Тульчині як одну з найбільших і найрозвиненіших у музичному плані. Дослідник указує й на те, що в польського магната Прота Потоцького в Ямполі (Поділля), крім власної капели, була ще й власна музична школа. Про музикування в подільських панських маєтках можна судити з історії Тульчинського маєтку С. Потоцького [1, с. 74]. Місто Тульчин, що географічно майже зливається із козацьким містечком Брацлавом і Немировом, має цікаву й давню історію. Перші писемні відомості про це місто належать до 1607–1609 років. У Тульчині існували давні музичні традиції, які послужили ґрунтом для розвитку музики та хорового мистецтва [6, с. 26].

У своїй праці «Нещасні щасливі» В. Циганюк стверджує, що Тульчин перетворився на невелику столицю «королівства Потоцьких», де свято дотримувалися традицій, берегли звичаї, де панувала сувора дисципліна й королівський порядок. «Багато уваги приділяли Потоцькі розвитку культури. Всього у дворі нараховувалось близько 200 акторів, до 400 вишивальниць та чимало інших митців» [2, с. 21]. Багато членів родини самого володаря Тульчина, графа Станіслава Феліксовича Потоцького, постійно займалися музикою. Ольга Потоцька-Наришкіна гарно співала романси, виконання яких міг чути О. Пушкін, а її брата Олександра називали «віолончелістом». За прикладом С. Потоцького його спадкоємці тримали власні капели, одна з яких існувала в Печері аж до революції. Не можна не згадати про те, що в Тульчині протягом кількох років мешкала славнозвісна «муза Ф. Шопена» Дельфіна Потоцька-Комарувна, яка мала прекрасний голос. Вважається, що саме вона познайомила Фредеріка Шопена з українською музикою та співом [2, с. 13]. На запрошення графа Болеслава Потоцького, молодшого сина Софії Потоцької, Ф. Ліст дав концерт у його палаці в Немирові. Багато з них варті уваги як культурні центри, що зробили свій внесок в українську, польську та світову культури. Так, у багатьох маєтках польської інтелігенції активно вирувало культурно-мистецьке життя, до них часто навідувалися знані митці, музиканти, композитори, діячі культури.

Осередками культури на Хмельниччині були Ізяслав, Чорний Острів, Миньківці, а також славетні Самчики. В Ізяславі палац-замок Сангушків у ХІХ ст. використовувався для проведення концертів та театральних вистав. Як дізнаємося зі статті «Палацо-паркові ансамблі» О. Пажимського, за ініціативи Кліментини Сангушко в 1848 році в одному із залів палацу відбувся концерт вокалістки Вільгельміни Скибінської, скрипаля Леона Поля і піаніста Штробля. У 1861 році було поставлено три вистави, у тому числі «Шляхетські душі» Яна Константина Хенцінського, відомого письменника, режисера, автора декількох опер, та «Для милого гроша» Аполло Кокеньовського, драматурга, поета [4, с. 45]. Так, у Чорному Острові, де проживала родина Пжездзецьких, існував садибний оркестр під керівництвом диригента Луїджі Тоніні, який був запрошений з Італії. Цей оркестр мав голосну славу і за межами краю. А в 1847 році в садибі Пжездзецьких побував сам Ф. Ліст, де провів майже два тижні. Тут була написана його всесвітньовідома «Угорська рапсодія» № 2 [9, с. 27]. Саме Кароліна Вітгенштейн познайомила видатного артиста з польською шляхтою, зокрема з Діонізієм Івановським та його сім'єю, які жили недалеко від Воронинців – у с. Курилівці Літинського повіту. Саме сюди приїжджав разом із княгинею Ференц Ліст. Також був знайомий з однією з кузин Кароліни, Діонізією Понятовською.

Так, Л. Вольська у статті «Польська муза Ліста» пише про те, що саме вона була музою, «чорноокою українкою» і «душею сестринською» відомого польського поета «української школи» Юзефа Богдана Залеського [7]. Обидва польські поети з України, Стефан Вітвіцький та Юзеф Залеський, часто спілкувалися з Ф. Шопеном у Варшаві ще 1830 року, саме тоді, коли він написав пісню «Бажання дівчини» для своєї коханої Констанції Гладковської. Після повстання 1830–1831 років усі вони опинилися в еміграції й інколи зустрічалися в Парижі. Отже, з кінця 1830-х років Діонізія Понятовська після знайомства з Ю. Залеським мала нагоду отримати переписаний текст цієї пісні.

Таким чином, ця музика зазвучала в польських салонах Поділля і, безсумнівно, саме тут її почув Ф. Ліст. Свою п'єсу «Польські мелодії», в основу якої було покладено тему шопенівської пісні, композитор дуже любив і навіть виконав її у своєму останньому виступі, за дванадцять днів до смерті. У 1846 році, гастролуючи містами України, Ліст побував і в Кам'янці-Подільському. Почувши виконання оркестру увертюру Россіні, Доніцетті, відзначив їх досить високий рівень виконавства. Миньківці за часів Ігнація Сцібор-Мархоцького зазнали значного розвитку, у тому числі і культурного – діяла музична академія, існував хор та оркестр [6, с. 42]. Ще в Україні Ф. Ліст написав цикл фортепіанних п'єс «Колосся, зібране після жнив у Воронинцях», який присвятив маленькій Марії Вітгенштейн. Цей цикл складається із трьох п'єс: «Українська балада», «Польські мелодії», «Скарга». Цікаво те, що в першій і третій п'єсах Ф. Ліст використовує теми українських пісень Марусі Чурай «Ой не ходи, Грицю» та «Віють вітри» [7]. Так само, як Тульчин відзначався високим рівнем культурного розвитку на Вінниччині, так і Самчики вирізнялися значною активністю в мистецькому житті садиби, як стверджує О. Пажимський. Власник Самчиків Якуб Чечель був людиною прогресивних поглядів і в 1854 році відкрив першу в губернії сільську музичну школу, де навчали гри на духових та смичкових інструментах. Було запрошено відомого в Україні і Польщі диригента, скрипаль і композитора Родеріка Брауна, який керував симфонічним оркестром та викладав у музичній школі. А в 1870 році власником садиби став Угрімов. Будучи високоосвіченою людиною, він провів освітню реформу серед селян і місцевої інтелігенції. Садиба утримувала оркестр, який виконував оперні, балетні, симфонічні твори. У Самчиках побували такі діячі культури: російський композитор, скрипаль і професор В. Безікірський, польська піаністка Софія Познанська (виступала на фестивалях класичної та народної музики), скрипаль К. Кларрот (професор Московської консерваторії) [4, с. 83].

У контексті дослідження значимим є те, що достатньо багато діячів української, польської, російської культури залишили помітний слід в історії садиби та краю. Її наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відвідували академіки, професори, композитори, музичні виконавці, студенти, лірники, бандуристи, місцева інтелігенція [5, с. 172]. Відома постать нашого краю Наполеон Орда відзначається багатогранністю своєї діяльності: аквареліст, скульптор, архітектор, піаніст, композитор. Величезний перелік маєтків і замків, які були розписані Н. Ордою лише на Хмельниччині: Ямпіль, Чорний Острів, Деражня, Дунаївці, Ярмолинці та ін. Входить до «золотого кола» композиторів і поетів.

Н. Орда тісно спілкувався з Шопеном і Лістом, брав у них уроки гри на фортепіано. Автор полонезів, мазурок, вальсів, ноктюрнів, «Граматики музики», яку було видано 1873 року у Варшаві. До маєтків Платерів і Чарториських досить часто навідувалися Шопен і Орда, влаштовували музичні вечори, на яких можна було почути їхнє виконання. Під час таких зустрічей збиралося чимало емігрантів [1, с. 34]. У Вінниці просвітницькою діяльністю займалися пани Грохольські. У їхньому маєтку на П'ятничанах щороку в травні влаштовували «маївки», на які запрошували всіх охочих. «Грав оркестр, показував виставу театр, співав хор, а для того, щоб підготувати основну масу хористів, задалегідь організовувалась тимчасова музична школа, яка працювала декілька місяців, а вчителі і музиканти запрошувались із Польщі та навіть з Італії» [3, с. 24]. Досить багато капел, балетів, оркестрів існувало і в інших містах України, наприклад у маєтку М. Комбурлея (Харківщина), у якого в Хотині була «ціла вулиця деревляних сільських хат для музиків та співаків», оркестр поміщика Куликовського на Одещині, активне музично-театральне життя панської резиденції великого аматора музики Г. Тарновського на Чернігівщині. Тут у присутності М. Глинки 1838 року вперше виконувалися щойно написані уривки з «Руслана та Людмили»; у цьому маєтку бувало багато митців: Шевченко, Гоголь, Костомаров, Штернберг, Маковський, Рєпін та ін. На Київщині відбувалися знамениті «київські контракти» [1, с. 38].

З другої половини XIX ст. музичне мистецтво Поділля виходить на інший щабель свого розвитку. Починають формуватися музично-педагогічна та виконавська школи, братські школи, пансіони, гімназії, семінарії, які підносили загальну музичну культуру краю. Талановиті музиканти творили зразки хорової, фортепіанної, інструментальної музики. XIX ст. пов'язане з творчістю відомих українських і польських педагогів, композиторів і музикантів – В. Заремби, В. Завадського, А. Коціпінського, Ф. Ганицького, К. Широцького, Р. Скалецького, Г. Давидовського. Отже, музичну культуру України першої половини XIX ст. характеризує збирання творчих сил та перехід мистецтва на нові, демократичні, засади. Остаточно цей перелом відбувся дещо пізніше. Саме в другій половині XIX ст. українська музика досягла значних успіхів.

Розглядаючи питання минулого стану музичного мистецтва Поділля, доходимо висновку, що саме маєткова культура заклала стійкий фундамент для подальшого розквіту мистецького життя краю. Не лише аристократична верхівка суспільства, але й представники інтелігенції почали дбати про відродження нації, її культурний ріст. Кожен шляхетський рід прагнув мати резиденцію у своєму маєтку і приділяв багато уваги культурі, розвій музики та освіти. Чимало гастролюючих музикантів зробили помітний внесок у розвиток культури краю, допомогли збагатити мистецтво на Поділлі й дали поштовх для подальшого руху і переходу музичного мистецтва на інший щабель. Узагальнюючи шляхи розвитку музичного життя в панських маєтках, можна стверджувати, що Україна в той час набувала неабиякого музичного досвіду в різних формах і жанрах [5, с. 121].

Аналіз широкого кола джерел показує, що особливе місце в становленні та розвитку української національної музичної культури посідала музична спадщина видатних педагогів-музикознавців, композиторів та діячів.

1. *Ернст Ф.* Кріпацькі капели на Україні // *Музика.* – 1924. – Чис. 1–3.
2. *Циганюк В.* Нещасні щасливі. – Вінниця, 1991.
3. *Кушка Я.* Методика музичного виховання дітей. – Вінниця : Тірас, 2003.
4. *Пажимський О.* Палацо-паркові ансамблі XVIII–XIX століть. Осередки культури Хмельниччини: «Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки» / зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький : Поділля, 1999.
5. *Історія українського мистецтва* : у 6 т. – К., 1970. – Т. 7.
6. *Святелик В.* Сімдесятиріччю утворення Тульчинської народної самодіяльної капели присвячується. – Тульчин, 1990.
7. *Вольська Л.* Польська муза Ліста // *День.* – 2009. – № 59.
8. *Подільські єпархіальні відомості.* – 1886. – Вип. 3. – 811 с.
9. *Тріфонов П. Ф.* Лист. Очерк жизни и деятельности. – С.Пб., 1887.